

"DE SCHOONSTE KLEUR IS DIE DER SCHAAMTE..."

Marja van Tilburg studeert geschiedenis te Groningen en volgt haar laatste doctoraal colleges. Ze houdt zich vooral met emancipatorische geschiedschrijving bezig en heeft aan verscheidene publicaties meegewerkt, waaronder de OSGN-uitgave "Vrouwen, kiesrecht en arbeid". Ze hoopt het onderwerp van dit artikel uit te kunnen diepen tot een doctoraalscriptie.

De Victoriaanse preutsheid is spreekwoordelijk. Nooit eerder is de sexualiteit met zo'n waas van geheimzinnigheid omgeven, of heeft men zulke angstwekkende invloeden daarvan vermoed. Deze preutsheid is ovrigens alleen uniek vanwege zijn extreme karakter. In essentie is deze ontwikkeling al sinds de 16e eeuw gaande. (2) Nieuw is echter de idee dat vrouwen a-seksuele schepsels zijn. Door hun preutsheid, eigen aan de vrouwelijke natuur, en hun fragiliteit, zouden zij gevrijwaard zijn van seksuele verlangens. Dat ^{zu} vrouwen in moreel opzicht superieur maken aan mannen en daarom verdienen zij hun respect. (3)

Deze ideeën zijn nooit eerder geuit (4) en betekenden een radicale ommekeer in de opvattingen, die al die eeuwen daarvoor in West-Europa hebben gegolden ten aanzien van de vrouwelijke sexualiteit. Toen werden vrouwen zoveel zinnelijker gevonden dan mannen en werd aan hen een veel grotere seksuele potentie toegeschreven. Mannen werd geadviseerd om het opwekken van lustgevoelens bij hun echtgenote te vermijden, om zich te verzekeren van haar huwelijkstrouw. Want vrouwen golden als een groter gevaar voor de kuisheid dan mannen. (5) Deze traditionele opvattingen leven in het bijzonder aan het einde van de 18e eeuw, juist omdat men dan al tamelijk pretus geworden is en gevoelig voor alles wat aan het seksuele refereert.

Terwijl de laat 18e eeuwse preutsheid volgens de literatuur alleen graadueel van de laat 19e eeuwse verschilt, geeft de literatuur een heel andere visie op de vrouwelijke sexualiteit op deze verschillende tijdstippen.

De ontwikkeling naar de Victoriaanse opvattingen over de seksualiteit van de vrouw is dus een grote ommekeer en bovendien in een korte tijd tot stand gekomen. Daarom is hij belangwekkend genoeg om bestudeerd te worden, zelfs als deze opvattingen alleen door starre moralisten zijn uitgedragen en niet zo zijn nageleefd als zij wel gewild hadden. (7) Noch afgezien van het feit dat de Victoriaanse moraal - minder uitgesproken, maar toch - is blijven voortleven en nu nog een essentieel onderdeel is van de ideologie over de vrouw. Nog altijd worden seksuele activiteiten van jongens geduld, terwijl aan meisjes wordt voorgehouden om toch vooral "op te passen".

De Victoriaanse moraal is in burgerlijke kringen ontwikkeld. Om deze reden beperk ik mij in dit artikel verder tot de burgerij. Zij heeft het verpreutingsproces rond 1800 een sterke stimulans gegeven. Deze steeds groter wordende groep maakt zich sterk voor het aloude patriarchaal gezag en een bekrompen moraal. (8)

de verpreutsing

Afgezien van deze 19e eeuwse ontwikkeling is de houding van de burgerij ten opzichte van de sexualiteit al geruime aan verandering onderhevig. Een ontwikkeling, die van Ussel heeft geanalyseerd als een onderdeel van een mentaliteitsverandering, die ontstaan is als gevolg van de veranderde eisen die de maatschappij stelt en waar vooral de burgerij mee geconfronteerd wordt. (9)

Als gevolg van sociaal-economische ontwikkelingen wordt de opbouw van de samenleving ingewikkelder. De onderlinge afhankelijkheid van mensen wordt

groter en zij worden in sociaal opzicht gelijkwaardiger. Menselijke relaties worden ook meer afgestemd op het functionele doel ervan: wat kan bijvoorbeeld deze of genen voor een carrière betekenen? Dit alles vergt van mensen meer zelfbeheersing. Men moet met distantie situaties, waarin men zich bevindt kunnen benaderen, leren secundair te reageren. Men moet beslissingen kunnen nemen, waarin met toekomstige mogelijkheden rekening gehouden wordt. Door dit alles komen mensen in een nieuwe verhouding tot elkaar te staan: men wordt terughoudender in tonen van gevoelens en bedoelingen tegenover anderen. Mensen worden omzichtig in de sociale omgang.

Wat aanvankelijk omgangsvormen zijn, wordt in de loop van de 18e eeuw een onderdeel van de persoonlijkheid van mensen. Dit proces van verinnerlijking gaat zelfs zover, dat deze houding tot een tweede natuur wordt. Zo is men geschoot, wanneer van het patroon wordt afgeweken. Verwijzingen naar wat "op het persoonlijke vlak" licht, worden als pijnlijk ervaren. Wat men tegenover anderen niet zou uiten, verbergt men, door het apart te zetten en niet in het normale, dagelijkse bewustzijn te integreren, ook voor zich zelf. (10) Daar hoort ook de seksualiteit bij.

Sinds de 16e eeuw verschuiven fatsoensnormen ten aanzien van lichamelijkeheid en de seksualiteit steeds verder, (11) totdat in de 19e eeuw over seksualiteit niet meer gesproken wordt. De seksualiteit is dan verdwenen uit de openbaarheid en "niet alleen ultra-prievaar, het mag zelfs niet meer zijn". (12)

huiselijkheid

Deze mentaliteitsverandering brengt niet alleen de verpreutsing met zich mee. Onder invloed daarvan creëert men in de 18e eeuw ook de privésfeer, die juist als tegenwicht bedoeld is voor de eisen die het maatschappelijk verkeer - de openbare sfeer - stelt.

De privésfeer krijgt gestalte in een nieuwe visie op het gezinsleven, die met het begrip huiselijkheid wordt aangeduid. In deze visie is het gezinsleven de voedingsbodem van alle deugden, die een goed lid van de samenleving moet bezitten, en dé bron, waar alle genegenheid uit voortvloeit. (13) Affectie en intimiteit moeten een hechte band tussen

de gezinsleden smeden. Alleen in zo'n omgeving kunnen kinderen, in veilige afzondering van het maatschappelijke leven, tot deugdzame burgers opgroeien. Hierdoor kan de man ook rust en intimiteit vinden, ter compensatie van de zelfbeheersing en distantie, die het maatschappelijke verkeer vereist.

vrouwelijkheid

Deze huiselijkheid wordt gepersonificeerd door de vrouw des huizes. Zij staat voor alle liefde en deugdzameheid, die de overige leden van het gezin thuis moeten kunnen vinden. (14) Zij "maakt" het gezinsleven als het ware en zij is dus vernatwoordelijk voor de kwaliteit ervan. Op den duur wordt het gezinsleven het tegendeel van de wereld buiten en vertegenwoordigt de vrouw al het gene dat men daar ontbeert. (15) Zo gaat de huiselijkheid het beeld van de vrouw in burgerlijke ogen bepalen.

Bovendien hoeft de vrouw uit de burgerij haar echtgenoot niet langer te assisteren bij zijn werkzaamheden, nu zijn werk, als gevolg van de maatschappelijke differentiëring, niet langer "aan huis" is. In plaats daarvan vraagt de opvoeding van de kinderen meer van haar tijd en aandacht. Daarnaast blijft de bestiering van de huishouding als vanouds haar werk. Door deze scheiding van woon- en werkplaats (16) en het belang dat men aan een gelukkig gezinsleven hecht, zien deze vrouwen hun leefwereld beperkt tot de vier muren van hun huis. Vanaf het midden van de 18e eeuw zijn zij uitsluitend huisvrouw en moeder, tegelijkertijd worden er hogere eisen aan deze functies gesteld.

Met de komst van dit huiselijkheidsideaal wordt een affectieve band tussen de echtgenoten belangrijker. Echtgenoten worden niet alleen meer om hun maatschappelijke positie gekozen, maar men kiest elkaar evenzeer om de persoon, of die hij of zij is. Verenigbaarheid van karakters is daarbij een belangrijk criterium. (17) Mannen zijn vrijer in de keuze van een huwelijkspartner dan vrouwen, die slechts aanzoeken kunnen weigeren. (18) Terwijl de bruidschat minder zwaar gaat wegen om als echtgenote gekozen te worden, worden haar schoonheid en vrouwelijke kwaliteiten belangrijker. Bovendien zijn haar aanpassings-

vermogen en onderdanigheid een voorwaarde voor het welslagen van een huwelijk. (19)

het onderzoek

Het ligt voor de hand om de oorsprong van de Victoriaanse visie op de vrouwelijke seksualiteit in het verpreutingsproces te zoeken. Maar mijn interesse gaat nu vooral uit naar de invloed, die de veranderde rol van de vrouw op de ontwikkeling van de Victoriaanse seksuele moraal heeft gehad. Met dit doel zijn teksten, die globaal tussen 1750 en 1850 in Nederland zijn uitgegeven, onderzocht. Dit bronnenmateriaal bestond voor het grootste deel uit publicaties van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen (sinds 1784), die in liberale geest werkte aan "de verheffing van het gewone volk". Een van de middelen die zij daartoe aanwendden was het publiceren van opvoedende en nuttige werken. Verder zijn eerder gepubliceerde "Spectatoriale geschriften" gelezen, waarin alle belangrijke zaken in het burgermansleven behandeld werden en waarin vooral de levensstijl van de regentenaristocratie gekritiseerd werd. De auteurs van beide categorieën geschriften komen allen uit de burgerij en zijn geestverwanten: zij zijn het "denkende deel der natie". Hun werk is als representatief te beschouwen voor de opvattingen, die er in hun kringen leven.

seksualiteit

De auteurs van de Nutswerken en de Spectatoren benaderen de seksualiteit met angstvalligheid. Dat onderwerp mag men niet aanroeren, zolang er geen dringende reden is om dat stilzwijgen te doorbreken. Zij hebben dringende redenen daarvoor. De belangrijkste is dat zij het overige deel der natie hun seksuele normen willen opleggen. Hun wijze lesser behelsen het gevaar van seksualiteit en lustgevoelens voor ieders welzijn en de noodzaak die te verdringen. Wellust is de mens onwaardig, omdat die zijn redelijke vermogens overvleugelt en zijn zelfdiscipline ondermijnt. Alles, wat lustgevoelens kan opwekken, moet men vermijden. De beste bescherming tegen de wellust biedt de preutsheid.

Zowel de Spectatoren als het Nut houden vooral vrouwen voor, beschroomd

te zijn ten aanzien van het seksuele. Naar hun idee is dat de vrouwelijke natuur eigen. Met name in de werken van het Nut wordt verondersteld, dat vrouwen deze schaamte van nature bezitten, en juist daardoor wordt deze des te nadrukkelijker als norm gesteld. De Spectatoren veronderstellen dat meisjes onbekend zijn met het seksuele, zodat zij zich enkel tegen de gemaakte schaamte richten: "... een doorgaand bewijs, dat zij de natuurlijke verloren hebben. Daar zijn er die rood worden over dingen die zij niet kennen moesten." 20) Hun lezers kunnen niet anders dan concluderen, dat vrouwen deze schaamte inderdaad behoren te bezitten.

Preutsheid is bovendien erg aantrekkelijk voor een vrouw. "Buiten deeze walgen wij van de grootste aanlokkelikheden; met deeze worden wij door middelbare (= middelmatige, gewone red.) trekken bekoord." 21) Preutsheid hoort bij de 'uimuntende hoedanigheden', die voor een vrouw noodzakelijk zijn om 'een verstandig weezen' te kunnen behagen: "...eene zedigheid zonder gemaaktheid, vrolijkheid zonder dartelheid, en een gezond verstand zonder verwaandheid..." 22) Preutsheid is, behalve om op de huwelijksmarkt te kunnen slagen, ook belangrijk om gelukkig getrouwd te blijven. "Verwonder u niet, jong vrouwtje...", waarschuwt het Nut, "...dat de vurige liefde uwes echtgenoots reeds in de eerste wittebroodsweken van uw huwelijk bekoelt. Gij hebt uw bekorend tooisel afgelegd. Hij beminde een schaamachtig meisje, en heeft eene schaamteloze vrouw gekregen". 23) Wil zij de liefde van haar man voor zich behouden, dan moet zij haar schroom in het huwelijk bewaren. Vermoeden de Spectatoren dat hun lezeressen ervan dromen om uit liefde te trouwen, de auteurs van het Nut daarentegen schreven op een tamelijk nuchtere toon over verloven en huwen. Allen zijn zij echter van mening dat men alleen zou moeten trouwen wanneer men met elkaar gelukkig denkt te worden. Dat is alleen mogelijk, wanneer men een echte, "beredeneerde" liefde voor elkaar voelt. Die sluit seksuele aantrekkingskracht uit. "Laat u door geen hartstogt van eigenlijk gezegde liefde bepalen;...het is de aart van alle driften, dat zij, na een korte poos gegist te hebben, eerlang bedaaren, en niets dan een lastig overblijfsel van kwijning en verveeling agterlaten". 24) "...wat tech. is er van een

huwelijk te wagten, welks aandrifft met die van de reden looze beesten gelijk staat? Wat toch is er voor huiselijk geluk te wagten, daar de harten ledig zijn; daar men bij elk eene ontmoeting van elkander walgt; daar men bij den minsten wanspoed, de minste strubbeling, gramstoorig, morrende, wreevelig wordt? (...) en hoeveel weezenlijke genoegens liggen 'er, in het schragen van elkan- ders last, voor hartelijk-minnenden niet opgesloten? -die allen missen de wulpsverbondenen; -en men kan hen, in dit armzalig en beklaaglijk lot, niet anders dan als slaaven hunner driften beschouwen."(25) Het ware geluk ligt besloten in een huwelijk, waar elk van beide echtgenoten zijn plichten zo goed mogelijk vervult en beiden loyaal en vol respect zijn jegens elkaar. Zo zor- gen zij ervoor dat er een goede verstand- houding - het huwelijksideaal voor "het gemeen", volgens het Nut - heerst tus- sen hun beiden. Alleen zo'n stil geluk - zonder hartstocht - kan tot tevre- denheid stemmen.

In de raadgevingen voor het aangaan van een huwelijk wordt vrouwen ook al- tijd op het hart gedrukt geslachtsver- keer voor de huwelijksluiting niet toe te staan, om hun maatschappelijke posi- tie niet in gevaar te brengen. In deze tijd worden ongehuwde moeders door hun omgeving verstoten en hun lot is inder- daad zeer betreurenswaardig. De af- grijselijke gevolgen van zo'n misstap worden vooral door het Nut in geuren en kleuren uit de doeken gedaan.

Maar naast hun maatschappelijke ze- kerheid is er nog een reden om maagd te blijven: "Geloof het, dat die vrijer u niet waarlijk meent of liefheeft, die u met oneerlijke voorslagen aan boord durft te komen."(26) Behalve dat zo'n voorstel een bewijs is van onoprecht- heid in zijn bedoelingen, zal hij wan- trouwen gaan koesteren jegens het meisje dat zo'n verzoek inwilligt. Op die manier verliest zij elk recht op respect en staat het hem vrij haar als voetveeg te behandelen. "De man, die voor zijn huwelijk zoo veel verkrijgt, is gedurende hetzelfde onbescheiden in zijn eisen, en hij heeft u het recht ontnomen met welgevoegelijkheid te weigeren."(27)

Seksueel verkeer is alleen aan echtparen geoorloofd. God heeft het huwelijk tenslotte ingesteld om de sek- sualiteit van de mens in goede banen te leiden. Maar in het huwelijk moeten

zij ook een "heilig ontzag" hebben voor "het vermogen om kinderen voort te brengen". Dat maakt het genot uit, dat echtparen van de seksualiteit mogen smaken.

Veelvuldig seksueel verkeer is zon- dig en gevaarlijk voor de gezondheid. Allerlei nare kwalen worden er door veroorzaakt. Bovendien maakt het mensen depressief en onevenwichtig. Enkel lustgevoelens hebben al invloed op het lichamelijk gestel. Daarom hebben zwan- gere vrouwen een extra verantwoordelijk- heid. Zij moeten "...met ernstige be- hoedzaamheid daarvoor zorgen, dat gij door dwaze begeerlijkheden, of ongere- gelde hartstogten, of een verkeerd be- staan, geen schadelijken invloed uitoe- fent op de vrucht van uwen schoot." (28) Onmatigheid brengt ook het huwelijksge- luk in gevaar. Het respect voor de hu- welijkspartner zal er zeker door vermin- deren en ruzie en gezeur zullen het gezinsleven verzuren. En dat, terwijl een goede verstandhouding tussen de echtgenoten en een gelukkig gezinsle- ven zo belangrijk zijn in het leven van fatsoenlijke burgers. Een verwaarloosde huishouding en armoede worden door het Nut ook onvermijdelijke gevolgen van on- matigheid genoemd. Dat ondermijnt de zelfdiscipline, waardoor men zijn plich- ten gaat verwaarlozen. Wanneer gewone mensen plichtsbesef ontberen, zullen zij de economische basis van hun bestaan in gevaar brengen en tot pauperisme vervallen.

Voor de auteurs van de Spectato- riale geschriften en de Nutswerken is de preutsheid van essentieel belang voor een goed gezinsleven en levens- wandel, zoals echte burgers die moeten betrachten.

conclusie?

We kunnen vaststellen dat zowel de Spectatoren als de schrijvers van de werken die het Nut heeft uitgegeven, dat het verpreutingsproces niet aan de Nederlandse burgerij is voorbij ge- gaan. Beide groepen schrijvers neigen ertoe de seksualiteit in ieders belevings- wereld te isoleren van het overige. Zij willen het niet als een geïnte- greerd deel van het leven zien. Door hun lezers angst aan te jagen voor de seksualiteit, proberen zij dat ook bij hen tot stand te brengen.

Beide groepen auteurs ruimen in

in hun publicaties een belangrijke plaats in voor de kuisheid, die zij door beide seksen betracht willen zien. Zij proberen hun lezers van de noodzaak daartoe te overtuigen door steeds weer te beweren, dat onkuisheid een gevaar is voor ieders lichamelijk en psychisch welzijn en leidt tot een ongelukkig huwelijks- en gezinsleven. Het Nut voegt hier voor het gewone volk aan toe dat het onvermijdelijke armoede tot gevolg heeft. Beide groepen houden met name vrouwen voor toch vooral preuts te zijn. Het verband dat alle auteurs leggen tussen de preutsheid van de vrouw enerzijds, en echte liefde en respect anderzijds, is erg belangwekkend.

Respect en genegenheid voor de echtgenote horen bij de burgerlijke opvatting van het huwelijk en het is tevens een belangrijke voorwaarde voor het realiseren van hun ideale gezinsleven. Dat de vrouwelijke schaamte en affectie voor de vrouw in hun ideënwereeld zo nauw verbonden zijn, betekent wellicht dat het ene voor de burgerij een voorwaarde is voor het andere: de vrouw moet kuis zijn, wil de man haar kunnen respecteren. Het verpreutingsproces is tenslotte zo ver gevorderd, dat sexualiteit niet zonder meer past in het beeld dat elke fatsoenlijke burger van zichzelf heeft. Daarbij komt de erfenis van het verleden: de traditionele opvattingen over de vrouw waren doortrokken van angst voor de vrouwelijke sexualiteit. Dat het oude misogynie (=vrouwvijandige red.) beeld van de vrouw als eeuwige Eva verandert in een smetteloos beeld, is een logisch gevolg van de respectvolle houding, die de burgerij nu ten opzichte van de vrouw wenst in te nemen.

Dit is geen conclusie, veeleer een hypothese. Voor de veronderstelling is wel grond, wat ons bronnenmateriaal betreft. De Spectatoren en de schrijvers van het Nut hebben nog niet zulke uitgesproken opvattingen over de vrouwelijke sexualiteit als de latere Victorianen. Voor hen hoeft de vrouw alleen nog maar erg preuts te zijn. Volwassen vrouwen hoeven nog niet onwetend te zijn ten aanzien van het seksuele. Evenmin zien zij vrouwen als a-seksuele schepsels, al neigen zij ertoe hen als minder door de sexualiteit geplaagde wezens te zien, dan de man. Terwijl zowel de a-seksualiteit van de vrouw als haar onschuld essentiële elementen zijn in de Victoriaanse seksuele moraal.

Achtenswaardige vrouwen bezitten deze eigenschappen; voor andere vrouwen kan men, volgens de Victorianen, slechts verachting hebben. En dit element: preutsheid voorwaardelijk gekoppeld aan respect voor de vrouw, is in ons bronnenmateriaal terug te vinden. We kunnen nog niet concluderen dat de nieuwe rol van de vrouw, die haar zo belangrijk maakt in het burgermansleven, dat respect voor haar daardoor als vanzelf afgedwongen wordt, de a-seksualiteit van de vrouw in de 19^e eeuw tot gevolg had. Maar het is wel een belangrijke onderzoekshypothese.

Noten:

1) Dit artikel komt voort uit een onderzoek dat ik samen met Wiepie Lont heb gedaan naar de veranderingen in de seksuele moraal in het kader van de verburgerlijking van de samenleving. Dat is gebeurd in het kader van het kandidatencollege 'familie- en gezinsgeschiedenis' onder leiding van Dr. A. H. Huussen jr. De bijzondere aandacht waarmee ook zij mijn stukjes voor dit artikel heeft doorgenomen was erg stimulerend, en het is er zeker leesbaarder door geworden. Overigens is de titel ontleend aan een spreuk uit de Almanak ter bevordering van kennis en goeden smaak, voor het jaar 1843, uitgegeven door het departement Leens van de Maatschappij tot het Nut van het Algemeen, p. 109

2) Ussel, J. M. W. v., Sociogenese en evolutie van het probleem der propageuse tussen de 16^e en de 18^e eeuw, vooral in Frankrijk en Duitsland. Bijdrage tot de studie van de burgerlijke seksuele moraal, Gent 1967, (2 dln.), I, p. 137

3) Stone, L., The family, sex and marriage in England 1500-1800, Londen 1977, p. 675-6
Vicinus, M., "Introduction: The perfect Victorian lady" in: Vicinus, M. (ed.), Suffer and be still. Women in the Victorian age, Bloomington/Londen 1972, p. XIV
Cominos, P., "Innocent Femina Sensualis in unconscious conflict" in: Vicinus, M. (ed.) idem

4) Stone, p. 676

5) Vann, R. T., "Toward a new lifestyle: women in preindustrial capitalism" in: vervolg noten, zie pag. 36.